

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ЕКОНОМІКИ
В УМОВАХ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ**

Стаття присвячена дослідженню змісту шкільної економічної освіти в Україні, аналізу навчально-методичного забезпечення викладання економіки в профільних класах у ЗНЗ, з'ясуванню особливостей роботи вчителя економіки в ЗНЗ з економічним профілем навчання. Визначено особливості змісту шкільної економічної освіти в Україні, виявлено головні вимоги до вчителя економіки в умовах профільного навчання в сучасній школі.

Головним чинником перебудови сучасної старшої школи і підготовки учнів до вибору професійної діяльності є профільність навчання. Одним із напрямів профілізації визначено суспільно-гуманітарний, до складу якого входить економічний профіль. Головне завдання профільного навчання – дати змогу старшокласникам максимально розкрити й реалізувати свої задатки й здібності та професійно самовизначитись, у тому числі у сфері економіки через вивчення предметів і курсів економічного спрямування за вибором.

Із впровадженням профільного навчання в старшій школі пов'язано багато проблем, однією з яких є кадрове забезпечення процесу профілізації. У сучасній педагогічній теорії проблемам організації профільного навчання у ЗНЗ, розробки змісту вищої професійної освіти вчителів профільної школи присвячені праці Г. Балла, В. Безпалька, Н. Бібік, А. Бойко, С. Волянської, С. Гончаренка, Т. Красікової, І. Лернера, Ю. Мальованого, І. Осадчого, О. Падалки, О. Савченко, А. Самодрина, Б. Федоришина, Н. Шиян та ін. Питання професійно-педагогічної діяльності вчителя в умовах профільного навчання досліджувались українськими та російськими науковцями (І. Ареф'єв, Л. Артемова, О. Болохова, В. Вакуленко, О. Дубасенюк, Г. Ільїн, Н. Кузьміна, Л. Липова, Л. Морозова, Т. Федірчик, І. Шиманович, Т. Щербань та ін.), але особливості роботи вчителя економіки в профільних класах не розкриті. Їх з'ясування і стало метою статті. Завданнями статті є: 1) характеристика змісту шкільної економічної освіти в Україні; 2) огляд нормативного та навчально-методичного забезпечення викладання економіки в ЗНЗ, що має економічний та інші профілі навчання; 3) виокремлення на цій основі особливостей професійної діяльності вчителя економіки профільних економічних класів на відміну від роботи вчителя економіки у ЗНЗ.

У загальноосвітньому навчальному закладі без економічного профілю знайомство з елементарними економічними поняттями та явищами відбувається в процесі вивчення основних предметів у початковій школі (математика, "Я і Україна" та ін.); в основній школі економічні знання інтегруються у зміст найбільш близьких до економіки дисциплін (географія, математика, правознавство тощо), а "Основи економіки" як базову дисципліну учні вивчають в 11 (12) класі 35 годин на рік. Метою навчальної дисципліни є вивчення фундаментальних понять, категорій, законів економічного життя, з'ясування механізмів ринкової економіки, функцій держави, сутності підприємницької діяльності, ролі міжнародних економічних відносин тощо.

В умовах профільного навчання, якщо школа має економічний профіль, знайомство учнів з основами економіки починається в початковій або основній школі при вивченні основних предметів, при проведенні елективних курсів або факультативів. У 1-4 класах вивчають "Початки економіки", метою яких є знайомство з елементарними економічними поняттями, з якими діти стикаються в повсякденному житті, навчання їх робити та оцінювати вибір, отримання учнями уявлення про економічне середовище, формування в молодших школярів основ економічної культури. Навчально-методичне забезпечення представлено програмами з "Основ економіки" для учнів 2-11 класів та "Початків економіки" для початкової школи, навчальним посібником, книгою для читання з економіки для учнів 1 класу, зошитом з економіки для учнів 1-3 класів.

Згідно з Концепцією профільного навчання, допрофільна економічна підготовка здійснюється з метою професійної орієнтації учнів, сприяння у виборі ними економічного профілю навчання у старшій школі. На цьому етапі робота щодо вибору профілю ведеться опосередковано під час вивчення основ економіки та знайомства з "економічними" професіями (факультативи, курси за вибором, екскурсії, позакласна робота тощо). Відповідно до нормативно-правових документів з питань економічної освіти, в основній школі пропонуються такі курси за вибором з економіки: "Сімейна економіка", "Подорож у світ економіки", "Світ грошей", "Моя економіка", "Початки економіки", "Економіка. Основи економіки", під час опанування яких учні вивчають основи економічних знань, ведення сімейного бізнесу, актуальні проблеми ринкової економіки, їх сутність, з'ясовують механізми функціонування економічних законів, визначають роль людського фактору в сучасній економіці тощо. Для забезпечення реалізації Концепції споживчої освіти у 8-9 класах

запроваджується спецкурс "Основи споживчих знань", який знайомить учнів з основними споживчими поняттями, що дозволяють скласти правильне розуміння ролі споживача і суті його взаємовідносин з іншими учасниками ринку, вивчення правових основ цих взаємовідносин, своїх прав та обов'язків, межі домагань та відповідальності.

У профільних економічних класах старшої школи (10-12 класи) на вивчення економіки відведено по 70 годин у 10 та 11 класах, 105 (70) годин у 12 класі. Обов'язковими дисциплінами визначено "Мікроекономіку" та "Макроекономіку", вивчення яких здійснюється сьогодні за програмами з "Основ економіки" для звичайних ЗНЗ, які розраховані на учнів 10-11 класів, а навчально-методичне забезпечення базових дисциплін, які викладаються у профільних економічних класах, практично нічим не відрізняється від навчально-методичного забезпечення викладання економіки інших профілів. Для поглиблення і розширення змісту базових економічних дисциплін в економічних профільних класах ЗНЗ проводяться факультативні заняття або викладаються курси за вибором, які впроваджуються за рахунок варіативного компонента змісту освіти. Рекомендованими є курси за вибором з "Основ підприємництва", "Правового захисту бізнесу

Враховуючи положення офіційних документів з питань розвитку та впровадження економічної освіти у ЗНЗ в Україні, нами було узагальнено та представлено в таблиці 1 можливий її зміст.

Таблиця 1.

Зміст шкільної економічної освіти в Україні

Ступені ЗНЗ	ЗНЗ без економічного профілю навчання	ЗНЗ з економічним профілем навчання
початкова школа (1-4 класи)	знайомство з економічними поняттями в процесі вивчення математики, мови, природознавства тощо	знайомство з економічними поняттями у процесі вивчення математики, мови, природознавства тощо; знайомство з елементарними економічними поняттями у процесі вивчення курсів за вибором ("Початки економіки", "Основи економіки")
основна школа (5-9 класи)	знайомство з економічними поняттями та явищами в процесі вивчення історії, географії, математики, трудового навчання тощо	ознайомлення з економічними поняттями, категоріями, процесами інтегрованими у зміст найбільш близьких до економіки дисциплін – історії, географії, математики, трудового навчання тощо; знайомство та вивчення основ економіки під час проведення курсів за вибором ("Економіка родини", "Світ грошей", "Моя економіка", "Основи споживчих знань" тощо) або факультативних занять
старша школа (10-12 класи)	обов'язкове вивчення базових економічних дисциплін ("Основи економіки")	обов'язкове вивчення базових економічних дисциплін ("Мікроекономіка", "Макроекономіка"); вивчення економіки під час проведення курсів за вибором, які створюються за рахунок варіативного компонента змісту освіти ("Основи інтелектуальної власності", "Економіка споживача", "Споживач і держава", "Власна справа", "Правовий захист бізнесу", "Основи підприємництва", "Основи маркетингу", "Основи менеджменту", "Географія світового господарства з основами економіки" тощо), а також вивчення двох-трьох споріднених предметів.

Результати аналізу навчально-методичного забезпечення викладання економіки в ЗНЗ з економічним профілем свідчать про: відсутність програм з базових дисциплін ("Мікроекономіка" та "Макроекономіка") для економічного профілю ЗНЗ; практично тотожне навчально-методичне забезпечення викладання економіки для економічних та неекономічних профілів навчання у старшій школі; незабезпеченість навчальними програмами курсів за вибором (в основній школі – "Світ грошей", "Моя економіка"; у старшій – "Основи маркетингу", "Фінансова математика") та підручниками й навчальними посібниками (в основній школі – "Сімейна економіка", "Світ грошей", "Початки економіки"; у старшій – "Основи менеджменту", "Основи маркетингу", "Комерційна географія", "Географія світового господарства з основами економіки"); практичну відсутність методичних посібників для вчителів, збірників задач, тестових завдань, економічних практикумів із базових економічних дисциплін та елективних курсів для економічного профілю ЗНЗ. Це ставить вчителя перед необхідністю самостійно розробляти програми і методичне забезпечення, що вимагає глибоких знань і вмінь не лише з економіки, але й з педагогіки і методики викладання економіки. У сучасній педагогіці відповідно до досліджень І. Лернера виділяють чотири основних елементи змісту освіти: інформація, що підлягає засвоєнню, тобто перетворюється в знання; способи діяльності,

досвід їх здійснення (вміння, навички); досвід творчої діяльності, тобто діяльності, в результаті якої створюється об'єктивно чи суб'єктивно нове завдяки специфічним процедурам; досвід емоційно-ціннісного ставлення, який передбачає наявність знань, умінь, але не зводиться до них і полягає у формуванні ставлення учнів до світу, діяльності, наукових знань, моральних норм, ідеалів [1: 254-256].

Ураховуючи вікові особливості учнів молодшого шкільного віку (позитивне ставлення учнів початкових класів до школи в цілому, необмежений авторитет учителя, нова соціальна роль учня тощо) [2: 251], вчитель економіки має забезпечувати вивчення базових економічних понять у доступній для дітей формі; залучати учнів до різних видів діяльності; може обирати (комбінувати) форми, засоби, види роботи на уроці (читання казок та віршів, відгадування загадок, складання розповідей, проведення ігор з економічної тематики, змагань, театралізованих дійств тощо); формувати стійкий інтерес до навчання економіки, праці та інших видів діяльності, а також потребу в економічних знаннях.

В основній школі здійснюється допрофільна підготовка учнів. У процесі допрофільної підготовки в основній школі учитель економіки має вивчити здібності, нахили та інтереси учнів, їх суб'єктивний досвід; здійснити оцінку рівня готовності до сприйняття економічної освіти; з'ясувати, з якими економічними поняттями та явищами знайомляться учні під час вивчення географії, математики та інших предметів, що вимагає встановлення міждисциплінарних зв'язків через взаємодію з учителями; проінформувати батьків та учнів про систему передпрофільної економічної освіти у ЗНЗ, з'ясувати їх подальші плани щодо навчання; визначити вподобання учнів стосовно запропонованих спецкурсів та факультативів з основ економіки; виявити причини, що перешкоджають успішному сприйняттю та засвоєнню економічних знань, враховуючи різний рівень підготовки, мотивації та світогляд дітей, особливості виховання та різний досвід в родині, якості особистості тощо; визначити фактори, які сприяють досягненню цілей вивчення економічної освіти. Слід зазначити, що допрофільне навчання є визначальним у формуванні професійних інтересів школярів для подальшої освіти. Саме на цьому етапі учні отримують уявлення про економіку як галузь професійної діяльності. Тому вчитель економіки під час викладання в основній школі має проводити профорієнтаційну роботу з учнями та їх батьками щодо вибору профілю навчання у старшій школі та професії в майбутньому, що не роблять учителі економіки в ЗНЗ неекономічних профілів. Це є обов'язком шкільного соціального педагога та психолога, які, однак, не завжди готові до його виконання, якщо йдеться про викладання економіки. Результати проведеного нами анкетування серед 300-х учнів 10-х профільних економічних класів м. Харкова показали, що зі 109 учнями (36%) було проведено профорієнтаційну роботу щодо вибору профілю навчання. Цю роботу проводили класні керівники та шкільні вчителі (вказали 38,2% респондентів), шкільні психологи (відзначили 32,7% учнів), батьки та родичі (18,2%), інші особи, серед яких були названі представники ВНЗ, директори шкіл та інші (16,4%). 10,9% респондентів не відповіли, хто саме з ними проводив профорієнтаційну роботу. Формами проведення такої роботи були тестування (на це вказали 32,7% учнів), анкетування (відзначили 9,1%), екскурсії до ВНЗ (7,3% опитаних), бесіди, лекції, відкриті уроки та інші форми (вказали 56,3% учнів). 12,7% респондентів не вказали форми проведення з ними профорієнтаційної роботи. Отже, вчитель економіки сьогодні не вмє проводити профорієнтаційну роботу зі школярами. Йому необхідна взаємодія із психологом та соціальним педагогом з цих питань як ще одна особливість його педагогічної діяльності в ЗНЗ з економічним профілем навчання.

Аналізуючи елективні курси з економіки для основної школи (таблиця 1), що запропоновані МОН України, та їх навчально-методичне забезпечення, вчителю економіки профільної школи необхідно починати роботу із дидактичного проектування навчання школярів. Йому необхідно розробити навчальні програми та календарні плани з таких дисциплін, як "Світ грошей", "Моя економіка" тощо, якщо такі викладаються у ЗНЗ та не вивчаються у ВНЗ; розробити плани, конспекти уроків з урахуванням вимог до них без посібників, підручників, робочих зошитів (чіткість дидактичної мети, оптимальний добір навчального матеріалу, організаційна чіткість уроку тощо); здійснити планування методів, засобів та форм навчання, контролю, самостійної роботи учнів з метою стимулювання їх до пізнавальної діяльності та з урахуванням особливостей формування особистості підліткового віку. Новоутвореннями в цьому віці є домагання визнання свого "Я" навколишніми, усвідомлення суспільної значущості діяльності, навчання виступає в ролі головного засобу засвоєння знань і формування дорослості й самоствердження, поява суперечності між прагненнями й домаганнями учня-підлітка та реальними можливостями, подолання якої стає рушійною силою розвитку, потреба в самопізнанні з метою самовизначення тощо [2]. Основними методами навчання є розповідь, пояснення, розв'язування елементарних економічних задач, моделювання та ділові ігри з відображенням спрощених реальних процесів економіки. Формами перевірки навчальних досягнень учнів є вправи і тестові завдання, що слугують основою для підготовки в майбутньому до зовнішнього оцінювання навчальних досягнень. Тобто, особливістю роботи вчителя економіки є

складання та застосування тестових завдань як засобу контролю навчальних досягнень учнів, що дозволяє виявити рівень сформованості економічних умінь. На жаль, 52% (156 осіб) опитаних нами учнів 10-х класів економічного профілю навчання зазначили, що відчують брак економічних знань та вмінь. Основними причинами були названі труднощі з розумінням економічних категорій, законів, формул, розв'язуванням економічних задач та побудовою графіків. Це свідчить про необхідність вдосконалення контролю і корекції навчання економіки в ЗНЗ з економічним профілем.

У старших профільних економічних класах учитель економіки починає свою діяльність з конкретизації змісту економічної освіти, тобто з'ясує, які саме питання економіки і в якому класі вивчаються відповідно до Держстандарту з економіки для ЗНЗ; проектування діяльності учнів з метою засвоєння ними даних питань; передбачення труднощів засвоєння економічних дисциплін та проектування власної педагогічної діяльності на цій основі. Це вимагає від учителя:

- розробки нових програм для учнів 10-12 класів з базових економічних дисциплін, курсів за вибором (таблиця 1) та створення відповідного навчально-методичного забезпечення (робочі зошити, економічні практикуми, презентації тощо) для класів з поглибленим вивченням економіки. Тож, вчитель повинен знати, що таке навчальна програма і що необхідно врахувати під час її побудови, вміти розробити її та її методичне забезпечення;

- визначення рівня знань учнів та різнорівневого стимулювання і мотивації вивчення економічних дисциплін. До профільних економічних класів приходять діти з різних класів та шкіл. Тому вчителю економіки необхідно з'ясувати мотивацію вибору економічного профілю навчання, а також, чи вивчали учні економічні поняття у початковій та економічні дисципліни в основній школі, які саме, чи досліджували економічні явища та процеси під час вивчення інших дисциплін тощо. Використовуючи класифікацію мотивів, що запропонована А. Марковою [3: 15], ми з'ясували, що позитивну мотивацію вивчення економіки мають 226 (75,3%) із 300 опитаних десятикласників економічного профілю навчання. Учні назвали декілька причин свого вибору. 42,5% респондентів зазначили, що мають індивідуальні здібності до економіки та бажають вивчати й знати економіку (широкі пізнавальні мотиви); 36,3% учнів вважають економіку перспективною і важливою професією, необхідною для життя будь-якої людини (широкі соціальні мотиви); 18,6% опитаних обрали економічний профіль, щоб отримати схвалення батьків та в майбутньому вступити до ВНЗ на економічні спеціальності (вузькі соціальні); 11,5% старшокласників обрали цей профіль тому, що його (профіль) обрали їхні друзі, туг дружній колектив тощо (мотиви спілкування, дружби); 24,7% респондентів основними причинами назвали відсутність інших профілів навчання у ЗНЗ, які б відбивали їхні здібності, або несамостійний вибір. Слід зазначити, що 25,3% учнів самостійно здійснили вибір профілю навчання, 6,7% респондентів обрали вивчення економіки разом з батьками, 8,7% учнів визначилися з профілем за допомогою друзів, 46,7% опитаних вказали, що вибір профілю здійснили виключно батьки, 4,7% старшокласникам допомогли визначитися вчителі, 12% учнів не відповіли або дали відповіді такого плану: "куди взяли", "життя підказало" тощо;

- розробки уроків з урахуванням того, що провідною діяльністю у старшому шкільному віці є навчально-професійна, яка стає необхідною умовою визначення учнем свого життєвого шляху, обрання професії [2: 256], мислення є абстрактно-логічним та використанням на цій основі наступних методів: моделювання економічних процесів, проектування (здійснення економічного аналізу проєктів, робота над проєктом), дослідження (застосування методики "мозкового штурму"), ділові та рольові ігри, а також розробка і проведення різних типів уроків, у тому числі й нетрадиційних, а саме: інтегрований, урок-есе, урок-аукціон, урок-конкурс, урок-прес-конференція, урок-практикум, урок-брейн-ринг тощо. Основними формами організації навчання є: парна робота, робота в мікрогрупі, міжгрупова робота. Це вимагає від вчителя економіки постійної роботи на суб'єкт-суб'єктній основі, великого обсягу уваги, вмінь демократичного спілкування, швидкого переключення уваги;

- розробки різних видів завдань, переважно в тестовій формі, з метою перевірки навчальних досягнень учнів та підготовки їх до зовнішнього оцінювання знань й олімпіад з економіки. В умовах активного впровадження системи зовнішнього оцінювання навчальних досягнень учнів учителю економіки необхідно поживати, спланувати, систематизувати та постійно удосконалювати роботу щодо відпрацювання у школярів навичок виконання тестових завдань різної форми й різного ступеня складності [4: 17]. Учителю економіки необхідно ознайомити учнів і батьків зі зразками дидактичних матеріалів тестового характеру та пояснити ступінь захищеності тестів. Особливу увагу вчителю необхідно приділити темам, які є складними для майбутніх учасників тестування, навчити учнів алгоритмів виконання тестових завдань різних форм та аналізувати результати тестування й виявляти помилки. Це вимагає від учителя прогностичних умінь.

Зміст шкільної економічної освіти в умовах профільного навчання в Україні будується на базі достатнього нормативного забезпечення з урахуванням міждисциплінарних зв'язків. Запропоновані курси за вибором у профільних економічних ЗНЗ є необхідними для поглиблення і розширення змісту базових дисциплін та професійного самовизначення учнів. Зміст шкільної економічної освіти та

невідповідне їй навчально-методичне забезпечення, необхідність володіння методикою викладання економічних дисциплін на різних ступенях ЗНЗ тощо і визначили особливості професійної діяльності вчителя економіки у профільних ЗНЗ, до яких відносимо самостійну розробку нормативного (програм курсів) та навчально-методичного забезпечення економічних дисциплін; уміння доцільно використовувати різні форми і методи викладання економіки в залежності від віку дітей та рівня їх підготовки; проведення профорієнтаційної роботи з учнями та їх батьками; забезпечення формування позитивної мотивації до вивчення економіки в школі III ступеню, де є діти з різною підготовкою і мотивацією. Це потребує вдосконалення підготовки вчителя економіки у ВНЗ з урахуванням визначених особливостей його роботи в профільних економічних ЗНЗ, що і є перспективою подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Лозова В. Теоретичні основи виховання і навчання : навчальний посібник / В.І. Лозова, Г.В. Троцько. – Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – 2-ге вид., випр. і доп. – Харків: "ОВС", 2002. – 400 с.
2. Педагогическая психология : Учеб. Для студ. высш. учеб. заведений / [Батракова С.Н., Маренова Ю.А., Кабанова Т.Б. и др.] ; под ред. Н.В. Клюевой. – М. : Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 400 с.
3. Маркова А. К. Формирование мотивации учения : Кн. для учителя / Маркова А.К., Матис Т.А., Орлов А.Б. – М. : Просвещение, 1990. – 192 с. – (Психологическая наука – школе).
4. Зовнішнє незалежне оцінювання: ключ до успіху (методичні матеріали для керівників, учителів та учнів загальноосвітніх навчальних закладів). – Харків : ХОНМБО, 2007. – 104 с.

Матеріал надійшов до редакції 27.08. 2008 р.

Гуцан Т.Г. Особенности профессиональной деятельности учителя экономики в условиях профильного обучения.

Статья посвящена исследованию содержания школьного экономического образования в Украине, анализу учебно-методического обеспечения преподавания экономики в профильных классах средней школы, определению особенностей работы учителя экономики в школе с экономическим профилем обучения. Определены особенности содержания школьного экономического образования в Украине, выявлены главные требования к учителю экономики в условиях профильного обучения в современной школе.

Hutsan T.H. The Peculiarities of Economics Teacher Professional Work in the Conditions of Profile Studies.

The article is devoted to the study of the school economic education content in Ukraine, analysis of methodological provision of teaching economics in profile classes in secondary school, definition of peculiarities of economics school teacher activity in specialized schools. The peculiarities of the school economic education content in Ukraine are defined, the major demands to the Economics' teacher in the conditions of profile education in the modern school are revealed.